

VALACZKA ANDRÁS
**Az érettségi választható
 esszéfeladatairól**

A középiskolát záró vizsga előtt érdemes gondosan felkészülnünk a középszintű magyar írásbeli **három jellegzetes esszétípusára**. Választhatunk az *érvelésből*, a *műértelmezésből* illetve az *összehasonlításból*. Mindegyiknek megvan az előnye és a hátránya, amint a következőkből is kiderül majd. De annyit máris előrebozsáthatunk, hogy a jól megírt érvelést korántsem olyan egyszerű elkészíteni, ahogyan a diákok többsége gondolja. Továbbá: az összehasonlítás is elég nehéz, hiszen nem elég az elemzési szempontokat alkalmazni, hanem egyszerre kell figyelemmel lennünk két különböző műre. Általánosságban tehát a műértelmezés látszik a legkedvezőbbnek, de természetesen a konkrét feladatok kapcsán kell majd mérlegelnünk, melyik áll hozzánk a legközelebb, melyik „fekszik nekünk” a leginkább.

I.

A három lehetséges középszintű esszéfeladat egyike a **műértelmezés** („Egy mű értelmezése”). Jellemzően itt egy-egy novelláról kellett írni az elmúlt években, de legutóbb éppenséggel egy versről. Így az első témán belül külön kell választanunk a két lehetőséget: a novellaelemzést és a verselemzést. (Persze sok minden közös lesz a két módszerben, de lesznek különbségek is.)

I. a)

Novellaértelmezéskor – a szöveg alapos átolvasása után – először is gondoljuk át, mit tudunk, mit mondhatunk a **mű háttéréről**. Fontosak-e vajon az *életrajzi mozzanatok*? Ha egy Mikszáth-novelláról írunk, akkor feltétlenül érdekes, hogy ő maga is a Felvidéken nevelkedett, ahol többnyire a novellái is játszódnak. Vannak-e jelentősebb *történelmi vonatkozásai* a műnek? Egy erdélyi történetnek nagyon is lehetnek, hiszen a trianoni békediktátum szakította el ezt a területet. Érdekes-e az *irodalomtörténeti háttér*? Móricz novellái például gyakran naturalisták, így ennek kapcsán kitérhetünk a naturalizmusra. Beilleszthető-e a mű egyik-másik eleme más, ismert *motívumok* közé? A kapzsiság például rokonítható a

motívum számos felbukkanásával, *Midász királytól Az arany emberen át a Szent Péter esernyőjéig*.

A háttér feltérképezése után érdemes összefoglalni egy-két mondatban a **történet lényegét**. Ebben feltétlenül térjünk ki a *helyszín* és az *időszak* azonosítására: a történet a XIX. században játszódik egy erdélyi faluban; a cselekmény ideje nem több két napnál. Mondjuk el azt is röviden, voltaképpen mi történik: a meny képtelen elviselni anyósa áskálódását, s egy drámai összecsapást követően elszánja magát a távozásra. Térjünk ki az *okokra* és az *okozatokra* is: az anyós gyűlölködésének hátterében halott lányának az emléke húzódik.

Harmadik témánk a novella **szerkezete** lehet. Milyen *részekre, szakaszokra* oszthatjuk? *Hogyan indítja a szerző*? Például indíthatja *in medias res*, a dolgok közepébe vágva: az anyós és a meny veszedését halljuk. *Hogyan zárja a történetet*? Például úgy is zárhatja, hogy nyitva hagyja a folytatás kérdését: vajon a távozó feleséggel tart-e a férj, vagy felbomlik a családjuk? Nem árt azonosítanunk, hogy a történet *mely pontján érzékelünk fordulatot*, s melyik részt nevezhetjük a mű *tetőpontjának*. Lehet, hogy azt, amikor felsír az alvó gyermek, s ebből az anya megérzi: betelt a pohár, nincs tovább.

Ki kell térnünk a **szereplők** bemutatására, jellemzésére is. Sorra kell vennünk a *fő jellemeket* és a *mellékszereplőket* is, lehetőleg ilyen sorrendben, a fontossági különbséget kiemelve. Ha jelentősége van, térjünk ki a *társadalmi réteg* azonosítására is, például: főszereplői birtokos nemesek, paraszti alakok csak mellékszereplőként bukkannak fel. Érdemes megfigyelni az író által alkalmazott jellemzési módokat is: közvetlenül fogalmazza-e meg, milyen ember a hőse, vagy éppenséggel a többi szereplővel mondatja ki. Netán egyikük sem formál véleményt, hanem nekünk kell megtennünk az illető beszéde vagy műs megnyilvánulásai alapján.

Ha igényes esszét akarunk írni, magáról az **elbeszélőről** is el kell mondanunk egyet s mást. *Mennyire válik láthatóvá a történetben*? Például egyes szám első személyben mesél, mégpedig főszereplőként? Vagy ő csak az egyik szemtanú, mellékszereplő? Vagy teljesen kívülálló, s egyáltalán nincs jelen a történetben? *Tárgyilagos-e* vagy *mindentudó*? Látja-e a hősök múltját, titkos gondolatát is, vagy csak annyit tud, amennyit a többi szereplő tudhat? És hogyan mesél? *Közvetlen elbeszélésmóddal*, vagy *imitáltan*? Utóbbira példa, ha mondjuk egy

levélből derülnek ki a dolgok, vagy ha az elbeszélő meg se szólal, csak a szereplőket beszélteti. Érdekes lehet a *történethez, hőseihez való viszonyulása*: velük érez-e, vagy közömbös.

Írhatunk a **műfaj**ról is, hiszen a kispikapai alkotást nevezhetjük *novellának*, ha csattanós, rövid, és kevés szereplőt mozgat, de nevezhetjük *elbeszélésnek* is, ha kevésbé csattanós, hosszabb, több szereplős.

A **stílus** képi eszközeire és alakzataira is ki kell térnünk, hiszen a formai elemek egyben az értelmezéshez szükséges tartalmi mozzanatok is hordoznak. *Alakzatoknak* a nyelvi elemek sajátos elrendezését (ismétlés, ellentét, párhuzam, fokozás), illetve a különleges modalitású nyelvi elemeket (megszólítás, felkiáltás, kérdés) nevezzük. Különleges alakzat a paradoxon is: a látszólag feloldhatatlan, magasabb szinten azonban mégiscsak feloldható ellentmondás. Ez egyáltalán nem olyan ritka, mint amilyennek a kacifántos definíció alapján vélnénk. Hisz a legtöbb tragikus történetről elmondható, hogy a hős elbukik benne, bukása azonban – paradox módon – mégiscsak az ő győzelmét jelenti. *Képi kifejezőeszközök* a hasonlatok, metaforák, metonimiák, továbbá az allegória és a szimbólum.

Végül elvárható a vizsgázótól az is, hogy rávilágítson a mű **tartalmi üzenetére**. Ez lehet *erkölcsi, filozófiai*, és ha mond nekünk valamit, megérint bennünket, akkor *személyes* jellegű is. Erkölcsi, ha azt mutatja meg, mi a helyes, mi a magasabb rendű értékesebb emberi magatartás: Móricz *Barbárok* című elbeszélésében például az asszony hűség, kitartó, emberfeletti kutatása. Filozófiai, ha segít a világ, az élet, az ember megismerésében és megértésében, Móricz *Tragédia* című novellája például rávilágít, hogy a szegénység akár elállathatja az embert. Emeli a dolgozat értékét, ha egy-egy mondatban arról is számot ad a vizsgázó, ő maga hogy viszonyul a mű értékrendjéhez.

I. b)

Verselemzéskor a **háttér**, a **stílus** és a **tartalmi üzenet** ugyanúgy elemzendő, ahogyan azt fentebb elmondtuk. A stílus esetében itt még fontosabbak a **képi kifejezőeszközök**, amelyekre épp ezért érdemes most részletesebben is kitérnünk.

A *metafora* olyan szóképp vagy névátvitel, amely egy elvont és egy konkrét dolgot a hasonlóság alapján azonosít. Ha a híres színészt sztárnak, vagyis csillagnak nevezzük, akkor e metafora azt mondja el

róla, hogy olyan fényes, magasban lebegő, mindenki által csodált az adott művész, mint a csillagok. A *metonímia* ezzel szemben nem a hasonlóságon, hanem az érintkezésen alapszik, de ugyanúgy szóképp és névátvitel. Amikor Szabó Lőrinc rozmár hidegekről beszél, akkor a hideg nem hasonlít a rozmárra, hanem érintkezik vele: ott van hideg, ahol rozmárok élnek. Az *allegória* nem egyetlen szót tesz képpé, hanem egy hosszabb szövegrészletet, vagy akár egy egész művet. Arany Jánosnál például Wales Magyarországot jelenti, Edwárd király Ferenc Józsefet, és így tovább. Hasonló a helyzet a *szimbólumnál* is, de ott nem fordítható le pontról pontra a párhuzam. Ha Ady egy gyászos-viharos hangulatú fekete zongorával szimbolizálja az életet, ott aligha bonthatjuk szét, hogy mit jelentenek a fekete billentyűk, és mit a fehérek.

Itt történetről és szereplőkről kevésbé beszélhetünk, hiszen a versek szinte mindig lírai művek, márpedig a líra nem történetet mond el, hanem élményt, érzést fejez ki. Elbeszélő helyett is **lírai én**ről, versbeli beszélőről írhatunk inkább, de az itt is ugyanúgy vizsgálható, hogy ez a lírai én miféle, s hogyan nyilatkozik meg. A **szerkezet** szempontjából speciális kérdés lehet, nem keretes-e az adott vers, nem szimmetrikus-e, netán látható-e benne valamiféle fokozásos szerkezet vagy elboruló kedély.

II.

Az érvelés esetében fontos, hogy a **bevezetésben értelmezzük a témát**, magát a feladatot. A javítókulcs szerint ugyanis a javító tanárnak azt is vizsgálnia kell, mennyire értette meg a vizsgázó a feladatot, s ezt leginkább azzal bizonyíthatjuk, ha mindjárt az elején megfogalmazzuk tömören a lényegét a saját szavainkkal. Ugyanitt kiemelhetjük azt is, miben látjuk a *téma fontosságát*, miért lehet ez központi kérdés az emberek számára. Bár természetesen annak is hangot adhatunk, ha szerintünk ez periférikus kérdés. Ha értelmesen, nívósan, érvekkel alátámasztva tesszük vita tárgyává magát a témafelvetést, ez csak növelheti dolgozatunk értékét, színvonalát. Ugyancsak itt érdemes *kitérnünk a megadott idézetre*: hogyan kapcsolódik az érvelés témájához, milyen állásfoglalást támaszt alá vele kapcsolatban. Ez is konkrét értékelési szempont ugyanis: hogy a vizsgázó el tudja-e helyezni az idézetet a kérdéskör egészében. Végül megelőlegezhetjük azt is, hogy a *felvetés mellett vagy ellene fogunk-e érvelni*, illetve a

vázlatunk, előzetes gondolkodásunk eredményeként azt is előre jelezhetjük, merre fog billenni dolgozatunkban a mérleg: melyik oldalra lehet szerintünk több érvet felsorakoztatni.

Adjuk elő ezek után a felvetésből kikristályosítható **állítás mellett szóló érveket**, mégpedig oly módon, hogy ne ötletszerűen, összevissza sorakozzanak, hanem *logikusan csoportosítva*. Milyen csoportosítási ötleteink lehetnek? *Logikai érvek*: ha minden gerinces állat, akkor a patkány is az, magyarán rá is vonatkoznak az állatvédelmi törvények. *Tapasztalati érvek*: sokan kedvenc hobbiállatjukként tartják a patkányt, s kedves, aranyos lényként bánnak vele, ami bizonyítja: nem feltétlenül undorító ez a faj sem. Felvethetünk *szociológiai szempontokat* is: aki olyan környezetben él, ahol károkat és napi gondokat okoz a patkány, az bizonyára ellenséges lesz vele, míg a városi, a patkányra hobbiállatként tekintő emberek kevésbé lesznek elutasítók vele szemben. Végül felmerülhetnek *erkölcsi érvek* is: az ember mint legfejlettebb faj felelős az alacsonyabb rendű teremtményekért. Természetesen csakis akkor nevezhető körültekintőnek az esszénk, ha az **ellenérvekről** sem feledkezünk meg.

Látványossá, impozánssá és szakszerűvé teheti érvelő dolgozatunkat, ha saját gondolatömlésünkön túl képesek vagyunk az adott téma köré valamiféle **műveltséganyagot** is felsorakoztatni, elsősorban persze az *irodalomból*. Csoportosíthatjuk emlékeinket például korok szerint (ókor, középkor, reneszánsz, barokk stb.), s ha van valamiféle képünk a világirodalom nagy alkotásairól, akár a patkánytémához is tudunk világhírű klasszikust kapcsolni, például Albert Camus *A pestis* című regényét. Megnézhetjük a motívum előfordulásait más műfajú alkotásokban is: a *szórakoztató irodalomban*, a *filmekben*, akár a *zenében*, *képzőművészetben* is.

Befejezésül természetesen elengedhetetlen egy **összegzés**, amelyben megint csak arányosan meg kell jeleníteni az *objektív tanulságot* és *személyes álláspontunkat* is.

III.

Az esszéfeladatok harmadik választható típusa az összehasonlítás. Erre nem szükséges részletesen kitérnünk, hiszen ugyanazokat a szempontokat kell érvényesítenünk benne, amelyeket a műértelmezéssel kapcsolatban már láttunk: a két mű **hátterének**, **szerkezetének**, **témájának** összevetése, a **két mű**

stílusának, **műfajának**, **motívumainak** összevetése, és így tovább. Itt talán az a legfontosabb, hogy világosan *váljanak el a közös vonások és a különbségek*. Érdemes előbb a közös vonásokat kiemelni, hisz valószínűleg épp ezek miatt került egymás mellé a két mű. A dolgozat második felében térhetünk át a különbségek számbavételére.

IV.

Röviden érintettük már, mit vizsgál és mit pontoz a javító tanár az esszében. De talán érdemes lehet közelebbről is megvizsgálni ezt a kérdést, hiszen ha tudjuk, mit várnak tőlünk, könnyebben és tudatosabban teljesíthetjük.

A három fő értékelési szempont egyike a **tartalmi kifejtettség** vizsgálata. Megvalósul-e a *tématartás*, magyarán arról ír-e a vizsgázó, ami a kérdés volt (megfelel-e a feladatnak, a szempontoknak, a szövegbázisnak, vagyis a megadott versnek, novellának, idézetnek.) Megfelelő-e az *állítások jellege*, az azokban megmutatkozó világismeret, gondolkodási kulturáltság. Kellően *tárgyszerű-e* az írásmű, magyarán elég konkrét-e, vagy csak üres filozofálás; illetve: bizonyítékát adja-e a vizsgázó kívánatos mértékű műveltségének, tájékozottságának. Ennél a vizsgálati szempontnál merülhetnek fel a legsúlyosabb hibák: eltérés a témától, címtől, feladattól; aránytalanság, konkrét kifejtés helyett általánosságok; kevés releváns példa, utalás; fölösleges ismétlődések, gyenge vagy hibás állítások, hiányos tárgyi tudás; tárgyi, fogalmi tévedések.

A második fő értékelési szempont a szöveg **megszerkesztettsége**. Mit vizsgálnak itt? A felépítést, a *műfajnak való megfelelést*, vagyis hogy komoly esszé-e, amit a vizsgázó írt, vagy olyan kötetlen és hevenyészett szöveg, amit esetleg egy folyosói beszélgetésben mondana. Megvan-e az *arányosság és a tagolás* a szövegben, átlátható-e? Végül: a *terjedelem!* Ne legyen se túl hosszú, se túl rövid! Itt a jellegzetes hibák: széteső írásmű, zavaros gondolatmenet, nem halad meghatározható irányba; az író „elvész” a dolgozatban. Hiányzó vagy álbevezetés/álbefejezés; a főbb szerkezeti részek nem különülnek el egymástól.

A harmadik értékelési szempont a **nyelvi megformáltság**. Mik tartoznak ide? A nyelvi *norma betartása*, a *hangnem*, a *stílus*. Azután: a *mondat- és szövegalkotás*. Végül: a *szókincs*. Mi lehet itt a hiba? – csak részben felel meg a témának, a komoly vizs-

gahelyzetnek; stílusa, modora színtelen, igénytelen (pl. egyszerű mondatok túlsúlya) vagy éppenséggel túlzóan dagályos; sok a nyelvtani-helyesírási hiba, szókincse szegényes, gyakori benne a tartalmi jelle-
gű szótévesztés.

Mindez talán ijesztően hangzik, de ha becsülettel készül egy középiskolás az érettségire, mindezek a veszélyek nem fenyegetik. Az országos statisztikák szerint a tanulók túlnyomó többsége nagyon is eredményesen küzd meg az érettségi vizsga nehézségeivel.

A novellaelemzés szempontjai

Háttér	– életrajzi – történelmi – irodalmi – motívumok
Történet lényege	– hely, idő – esemény – okok, okozatok
Szerkezet	– szakaszok – indítás, zárás – fordulat, tetőpont – fő jellemek, – mellékszereplők
Szereplők	– társadalmi réteg – közvetlen jellemzés: tettei, beszédük, társak által
Elbeszélő	– az elbeszélő jelenléte – tárgyilagos/mindentudó – imitált/közvetlen beszédmód – viszonyulása (együttérző, gúnyos, ironikus, érzelmes)
Műfaj	– van csattanó vagy nincs – elbeszélés vagy novella
Stílus	– képi kifejezőeszközök – alakzatok
Üzenet	– erkölcsi, világnézeti – személyes

Az érvelő esszé szempontjai

Bevezetés	– a téma értelmezése – a téma fontossága – az adott idézet kapcsolódása – érvek, ellenérvek aránya
Érvek	– logikai – tapasztalati – szociológiai – erkölcsi
Példák	– irodalom – zene – film

A verselemzés szempontjai

Háttér	– életrajzi – történelmi – irodalmi – motívumok
Szerkezet	– szakaszok – indítás, zárás, keret – ismétlődés, variáció
Lírai én	– közvetlen megnyilvánulás – személyesség – egybeesik-e szerző személyével – viszonyulásának jellege (együttérző, gúnyos, ironikus, érzelmes)
Műfaj	– klasszikus műfajiság (dal, óda, himnusz, stb.) – átmeneti vagy meghatározhatatlan műfaj
Képi kifejező- eszközök	– hasonlat – metafora, metonímia – allegória, szimbólum – szinesztézia – megszemélyesítés
Alakzatok	– felkiáltás, megszólítás, kérdés – ellentét, párhuzam, fokozás, ismétlés, túlzás – paradoxon
Üzenet	– erkölcsi, világnézeti – személyes

Az értékelés szempontjai

Tartalmi kifejtettség	– témataartás – állítások jellege – tárgyszerűség
Megszerkesztettség	– műfaji megfelelés – arányosság – tagoltság, terjedelem
Nyelvi megformáltság	– norma, helyesírás – hangnem, stílus – mondatalkotás, szókincs